

รูปแบบการบริหารงานวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

High Efficiency Academic Administration of Phrapariyattidhamma Secondary School

พระปลัดชัยรัตน์ ชยาภาโส (ฉายกระจำง)¹

Phrakrupladchairat Chayapaso

ทำวิจัยเมื่อ พ.ศ. 2559

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการบริหารงานวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาสภาพการบริหารวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เพื่อพัฒนารูปแบบการบริหารงานวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา และเพื่อเสนอรูปแบบการบริหารงานวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

ผลการศึกษา การบริหารงานวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พบว่า การบริหารงานวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ทั้ง 5 ด้าน มีการเปลี่ยนแปลง หลักสูตรสถานศึกษาที่สอดคล้องกับชุมชน อย่างต่อเนื่อง สร้างวิชาการองค์ความรู้ใหม่ๆ ในการจัดการเรียนการสอน จัดการสอนด้วยสื่อ อุปกรณ์ที่ทันสมัย สามารถสืบค้นได้อย่างไร้พรมแดน บุคลากรครู เจ้าหน้าที่ได้คิดสร้างสรรค์ทำผลงาน ด้านการสอน และให้ความรู้เพื่อชุมชนได้ในระดับสูงขึ้น จัดสถานที่เรียนรู้ทั้งวิชาการ วิชาชีพ และการดำเนินชีวิตที่ยิ่งใหญ่ให้แก่คนได้ทุกระดับ จัดแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมคุณค่าทั้งกายภาพ และจิตตภาพ ที่มีคุณค่าทางคุณธรรม จริยธรรมแก่สังคม

คำสำคัญ : 1. การบริหารงานวิชาการ 2. สมรรถนะสูง 3. โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

Abstract

Research Academic performance management model for schools Scripture. Department of Education purpose To study the state administration for high school academic performance TRIPITAKASCHO study. To develop a model for school management, academic performance Scripture. Department of Education And to offer a high-performance academic management for ecclesiastical schools. Department of Education

Studies Academic Administration for High Performance Schools Scripture. Department of Education found that the administration of academic performance for ecclesiastical schools.

¹ สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Department of Education has changed the whole five. Curriculum in line with the community. Continuous Create new academic knowledge. In teaching Teaching materials Modern equipment You can search for a teacher, officials pursuing limitless creative work of teaching and educating the community to a higher level. A place to learn both academic and professional life to the great people at every level. A learning center that promotes both physical and imaginary values. Valuable moral Ethical Society

Keywords : 1. Academic Administration 2. High Efficiency
3. Phrapariyattidhamma Secondary School

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การจัดการศึกษามุ่งพัฒนาคนในประเทศให้เกิดการเรียนรู้ ก้าวทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมและกระแสโลก ดังนั้นกระทรวงศึกษาธิการได้มีนโยบายมุ่งพัฒนาคนของชาติ ให้เจริญเติบโตทั้งร่างกาย และจิตใจโดยไม่มีการเลื่อมล้ำในสังคม และพระภิกษุ สามเณร แม่ชี เป็นสังคมกลุ่มหนึ่งที่จะต้องได้รับการพัฒนาทางการศึกษาให้มีประสิทธิภาพ มีความรู้ทั้งทางโลกและทางพระพุทธศาสนาและ สามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญก้าวหน้า และยังเป็นประโยชน์ต่อทางฝ่ายบ้านเมืองกล่าวคือ หากพระภิกษุสามเณรลาสิกขาบท ก็สามารถเข้าศึกษาต่อในสถานศึกษาของรัฐได้ หรือสามารถดำเนินชีวิตในการประกอบสัมมาชีพที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและประเทศชาติต่อไปได้

ดังนั้นโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา จัดตั้งขึ้นเนื่องมาจากการจัดตั้งโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษาและบาลีวิสามัญศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง 2 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยซึ่งเปิดดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2432 และ พ.ศ. 2489 ตามลำดับ ต่อมามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้จัดแผนกมัธยมศึกษาขึ้น เรียกว่า “โรงเรียนบาลีมัธยมศึกษา” เมื่อโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษาได้แพร่หลายออกไป ทางคณะสงฆ์โดยองค์การศึกษา จึงได้กำหนดให้เรียกโรงเรียนประเภทนี้ว่า “โรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาสำหรับนักเรียน” โดยสังฆมนตรี จากนั้นกระทรวงศึกษาธิการได้ออกเป็นระเบียบกระทรวงศึกษาธิการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 ต่อมาปี พ.ศ. 2507 ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีขึ้นใหม่เรียกว่า “บาลีศึกษาสามัญและปริยัติศึกษา” พร้อมทั้งยกเลิกระเบียบสังฆมนตรีว่าด้วยการศึกษาของโรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาสำหรับนักเรียน ต่อมาพิจารณาเห็นว่า การศึกษาทางโลกเจริญ ก้าวหน้ามากขึ้นตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของโลก จึงเห็นควรให้มีโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาขึ้น เพื่อให้ผู้ศึกษาได้บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่กันไป จึงได้มีระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พุทธศักราช 2514 รongรับ และระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พุทธศักราช 2535 (ข้อมูลปีการศึกษา 2559 สืบค้นเมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559) ตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พ.ศ. 2535 กำหนดว่า โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา หมายถึง โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นในวัด หรือที่ธรณีสงฆ์หรือที่ดินของมูลนิธิทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้การศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร ตาม

หลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ สำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาจะจัดตั้งขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ และด้วยความเห็นชอบของประธานสภาการศึกษาสงฆ์ โรงเรียนต้องจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรของกระทรวง ศึกษาธิการโดยสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (เดิมกรมการศาสนา) จะให้การสนับสนุนเป็นเงินอุดหนุนตามกำลังงบประมาณ และเป็นไปตามหลักเกณฑ์ที่คณะกรรมการการศึกษา โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษากำหนด ดังนั้น โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เป็นการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ซึ่งเป็นการศึกษาในระบบ ควบคู่กับการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกบาลี และแผนกธรรม ให้แก่พระภิกษุสามเณร โดยรับเด็กผู้ชายที่เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เข้ามาอุปสมบท และบรรพชาเป็นพระภิกษุ สามเณรเพื่อศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษา โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา จัดตั้งขึ้นโดยวัดในพระพุทธศาสนา มีเจ้าอาวาสวัดเป็นผู้ขอจัดตั้ง ดำเนินการสอนโดยครูซึ่งเป็นทั้งพระภิกษุและคฤหัสถ์

จากการศึกษาความเป็นมาก็พบว่า การจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา โดยมีการจัดตั้งขึ้นจากความร่วมมือระหว่างมหาเถรสมาคมกับกระทรวงศึกษาธิการเพื่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาของพระภิกษุสามเณรให้มีความรู้และประสบการณ์ที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวิทยาการสมัยใหม่ ทำให้ผู้เรียนเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาหรือเป็นประชากรที่มีคุณภาพของสังคม และเป็นการเปิดโอกาสให้เด็กที่ด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น ครอบครัวอยู่ชนบทฐานะยากจน ไม่มีทุนทรัพย์ในการศึกษาเล่าเรียน ฟ่านกอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ห่างไกลความเจริญ ไม่สามารถเข้าเรียนในโรงเรียนของรัฐตามปกติได้ ให้บุตรหลานของประชาชนเหล่านั้นมีโอกาสได้เข้ามาศึกษาเล่าเรียน เพื่อพัฒนาความรู้ พัฒนาระบบทางสังคมและเป็นคนดีของสังคมต่อไป แต่อย่างไรก็ตาม สภาพการณ์ที่เป็นอยู่ของการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา มีประเด็นที่ต้องได้รับการพัฒนาที่สำคัญอยู่หลายๆ ประเด็นไม่ว่าจะเป็นในด้านคุณภาพและมาตรฐานในการจัดการศึกษาในปัจจุบันของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาที่ยังไม่เป็นที่ยอมรับจากสังคมในวงกว้าง ความไม่ชัดเจนในอัตลักษณ์ของการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับบริบทที่ควรจะเป็นอย่างแท้จริง ประสิทธิภาพของระบบการดำเนินการด้านการบริหารจัดการและการจัดการศึกษาที่ยังไม่มีทิศทางการพัฒนาและขาดความชัดเจนในการสร้างเอกภาพทางการบริหารให้กับกลุ่มโรงเรียนและสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด นอกจากนี้ยังพบว่าการสร้างพันธมิตรสู่การดำเนินงานและการจัดการศึกษาเพื่อการสร้างศาสนทายาทที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันยังไม่ได้มีการกำหนดให้มีขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมมากนัก

การบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษายังพบปัญหาและอุปสรรคอยู่หลายประการ กล่าวคือ ด้านบุคลากรพบว่ายังขาดแคลนครูที่มีคุณวุฒิและคุณสมบัติที่เหมาะสม ด้านอาคารสถานที่ยังมีโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาประมาณครึ่งหนึ่งไม่มีอาคารเรียนเป็นของตนเอง รวมทั้งปัญหาด้านการบริหารงานของโรงเรียนยังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร และยังพบว่าโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาไม่มีบุคลากรประจำ ครูผู้สอนเป็นเพียงแต่จ้างสอนเป็นชั่วคราวซึ่งทำให้เกิดปัญหาการเปลี่ยนบุคลากรผู้สอนบ่อยครั้ง ขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติงานต่ำ ด้านอุปกรณ์การเรียนการสอนขาดแคลนไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควร ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูอนุกุลวรรการ ฝาสุขกาโม พบว่า ปัญหาการบริหารงานวิชาการอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่ามีสองข้อที่มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก คือ การพัฒนาหลักสูตร

สถานศึกษาไม่สอดคล้องกับชุมชนท้องถิ่น และการนำหลักสูตรท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนและบริหาร ไม่สอดคล้องกับหลักสูตรแกนกลาง

การจัดการเรียนการสอนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษามีจำนวนนักเรียนที่เข้าเรียนลดน้อยลง ซึ่งอาจเกิดจากหลายๆ สาเหตุ เช่น พระภิกษุสามเณรมีโอกาสเข้าเรียนในสถาบันการศึกษาอื่นๆ มากขึ้น ขาดแรงจูงใจในการเข้าเรียน และผู้ที่เข้ามาเรียนในโรงเรียน พระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาสามารถสอบแข่งขันเข้าเรียนต่อในสถาบันการศึกษาที่มีชื่อเสียงระดับประเทศมีจำนวนน้อยมาก เป็นต้น ซึ่งสาเหตุเหล่านี้ล้วนมีผลมาจากปัญหาการบริหารงานวิชาการที่ขาดประสิทธิภาพ จากสภาพการณ์ดังกล่าว เพื่อให้การบริหารจัดการงานด้านวิชาการให้มีคุณภาพได้มาตรฐานอันจะส่งผลให้การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาที่มีประสิทธิภาพนั้น จำเป็นต้องมีการบริหารจัดการอย่างจริงจังและถูกต้องตามหลักการบริหารงานวิชาการ ทั้งในด้านหลักสูตร กระบวนการเรียนรู้ สื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยี การวัดผลและประเมินผล การนิเทศการศึกษา รวมทั้งการประกันคุณภาพการศึกษา ซึ่งการจัดการศึกษาในด้านต่างๆ ที่กล่าวมานี้ล้วนเป็นแนวทางที่จะพัฒนางานวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ให้เจริญมีคุณภาพ และได้มาตรฐานยิ่งขึ้น

จากความสำเร็จในเบื้องต้น ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษารูปแบบการบริหารสถานศึกษาสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เพื่อเป็นแนวทางในการวางกรอบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา โดยคำนึงถึงโอกาสในการเผยแผ่พุทธศาสนาและสร้างศาสนทายาทที่มีความรู้ความสามารถในการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาให้ทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมต่อ

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาสภาพการบริหารงานวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา
- 2.2 เพื่อพัฒนารูปแบบการบริหารงานวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา
- 2.3 เพื่อเสนอรูปแบบการบริหารงานวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

3. ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานวิธี (Mixed-Method Research) โดยมีการศึกษาข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ แบ่งขอบเขตการวิจัย ดังนี้

3.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา เนื้อหาที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ ผลการดำเนินงานรูปแบบการบริหารงานวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา รวมถึงการศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ด้านการบริหารวิชาการ ด้านการบริหารบุคคล ด้านการบริหารงบประมาณ และด้านการบริหารงานทั่วไป

3.2 ขอบเขตด้านประชากร/ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการบริหารงานวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ได้แก่ ผู้บริหาร อาจารย์ผู้สอน ของโรงเรียนพระปริยัติธรรม

แผนกสามัญศึกษาจำนวน 5 โรงเรียน ซึ่งมีจำนวนประชากร 103 รูป การเก็บข้อมูลโดยวิธีใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) การสัมภาษณ์ (Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group)

3.3 ขอบเขตด้านสถานที่ สถานที่ทำการศึกษาในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาที่เป็นโรงเรียนต้นแบบจำนวน 5 โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดมหาสวัสดิ์นาคนาคพุมาราม โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาวัดตากฟ้า (ศรีนครเขตวิทยา) โรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดโสธรวราราม และโรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

3.4 ขอบเขตด้านระยะเวลา การศึกษาตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ 2559 ถึงเดือน ธันวาคม 2559

4. วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยจะดำเนินการเป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาสภาพการบริหารงานวิชาการโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา โดยศึกษาจากเอกสาร สอบถามและสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ผู้บริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาจำนวน 5 โรงเรียนโดยเลือกแบบเจาะจงซึ่งกำหนดกฎเกณฑ์ในการคัดเลือก จำนวน 150 รูป/คน

ขั้นตอนที่ 2 เพื่อพัฒนารูปแบบการบริหารงานวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา โดยการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ผู้บริหาร อาจารย์ ผู้เกี่ยวข้องการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ของกลุ่มปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องรูปแบบการบริหารงานวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา อภิปราย เสนอแนะกันจำนวน 8 รูป/คน

ขั้นตอนที่ 3 เพื่อเสนอรูปแบบการบริหารงานวิชาการสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ กลุ่มผู้บริหารและครูโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาที่เป็นโรงเรียนต้นแบบ จำนวน 10 รูป/คน

5. ผลการวิจัย

5.1 สภาพการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ทั้ง 5 ด้าน

1) ด้านหลักสูตร พบว่า ผู้บริหารและครูสรุปผลการดำเนินการจัดการหลักสูตรอย่างต่อเนื่อง ติดตามและประเมินผลการจัดการหลักสูตรอย่างต่อเนื่อง จัดทำหลักสูตรสถานศึกษาจากการศึกษาหลักสูตรแกนกลาง

2) ด้านกระบวนการเรียนรู้ พบว่า ผู้บริหารและครูทำเน้นให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติจริง จัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมโดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการคิดวิเคราะห์

3) ด้านสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีทางการศึกษา พบว่า ผู้บริหารและครูนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ปรับปรุงสื่อเทคโนโลยีให้พร้อมในแต่ละปีการศึกษา ใช้อย่างเหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน

4) ด้านการวัดและประเมินผลการศึกษา พบว่า ผู้บริหารและครูจัดระบบสารสนเทศในการวัดผลและประเมินผลการเรียนรู้ให้เป็นปัจจุบัน วัดผลและประเมินผลตามสภาพจริงจากพฤติกรรมการณ์การเรียนของผู้เรียน กำหนดหลักเกณฑ์และแนวปฏิบัติอย่างชัดเจน

5) ด้านการประกันคุณภาพการศึกษา พบว่า ผู้บริหารและครูจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพของสถานศึกษา สถานศึกษาให้ความสำคัญต่อเรื่องนี้ แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงาน

มาตรฐานการส่งเสริมให้องค์กรมีสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา 6 ประการ พบว่า

1) ด้านความสามารถขององค์กรที่จะเปลี่ยนแปลง ได้แก่ เกิดรูปแบบโครงสร้างใหม่ ๆ มีการเน้นการใช้ทีมงาน และองค์กรแบบไร้พรมแดน มีความจงรักภักดีต่อองค์กรมากขึ้น องค์กรมีผู้บริหารและครูมีคุณวุฒิและความรู้สูง

2) ด้านการสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ อย่างกว้างขวาง ได้แก่ ให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติกิจกรรมการเรียนรู้ด้วยตนเอง ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ผู้เรียนใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือการรู้จักแสวงหาคำตอบจากแหล่งความรู้ต่างๆ ด้วยตนเอง

3) ด้านการสร้างองค์การที่ไร้พรมแดน ได้แก่ ผู้บริหารและครูได้ใช้ศักยภาพของตนเองอย่างเต็มที่ ผู้บริหารและครูสามารถทำงานในทีมที่มีความหลากหลายได้ โรงเรียนมีข้อมูลด้านเทคโนโลยีสารสนเทศในการสร้างองค์การที่ไร้พรมแดน

4) ด้านกระตุ้นให้บุคลากรบรรลุถึงผลงานที่สูง ได้แก่ โรงเรียนมีความต้องการ (Needs) ในการกระตุ้นให้บุคลากรบรรลุถึงผลงานที่สูง ผู้บริหารพิจารณาบุคลากรจากแรงจูงใจภายในด้วยการดูจากเจตคติที่มีต่อโรงเรียนและความสนใจพิเศษของบุคลากร โรงเรียนมีสิ่งล่อใจ (Incentive) หรือ เป้าหมาย (Goal) ในการกระตุ้นให้บุคลากรบรรลุถึงผลงานที่สูง

5) ด้านการเป็นสถานที่ทำงานที่ยิ่งใหญ่ ได้แก่ ผู้บริหารและครู จัดห้องเรียน รวมถึงตัวอาคารเรียนให้น่าเรียนรู้ ร่วมกันทำงานเป็นทีมอย่างมีความสุข โรงเรียนมีสิ่งล่อใจ (Incentive) หรือ เป้าหมาย (Goal) ในการกระตุ้นให้บุคลากรบรรลุถึงผลงานที่สูง ผู้บริหารและครู สร้างทัศนคติที่ดีต่อการเรียนการสอน

6) ด้านการเป็นองค์กรที่เน้นคุณค่า ได้แก่ ผู้บริหารและครู ซื่อสัตย์และมีคุณธรรม ต่อผู้ร่วมงานด้วยกัน ปฏิบัติตามข้อกฏข้อบังคับ กระบวนการตรวจสอบทั้งจากภายในและภายนอกองค์กร ใช้ศักยภาพสูงสุดของแต่ละบุคคลในการปฏิบัติงาน ด้วยเป้าหมายแน่วแน่สู่ความเป็นเลิศ

ซึ่งผลการวิจัยได้สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาไกรวรรณ ปุณฺณขันธ ได้ศึกษาเรื่อง “ผู้นำเชิงยุทธศาสตร์ของผู้บริหารสำนักเรียนพระปริยัติธรรม” ผลการศึกษา พบว่า 1 องค์ประกอบผู้นำเชิงยุทธศาสตร์ของผู้บริหารสำนักเรียนพระปริยัติธรรม ประกอบด้วยองค์ประกอบ 5 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) การวางแผนยุทธศาสตร์ 12) ภาวะผู้นำ 3) วิสัยทัศน์ 4) คุณธรรมจริยธรรม 5) การบริหารองค์กร (พระมหาไกรวรรณ ปุณฺณขันธ, 2552, บทคัดย่อ) 12 รูปแบบผู้นำเชิงยุทธศาสตร์ เป็นรูปแบบที่ประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 5 องค์ประกอบ ซึ่งมีความเป็นไปได้ ถูกต้อง เหมาะสม และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ สอดคล้องกับกรอบแนวคิดทฤษฎีของการวิจัย

และสอดคล้องกับ กัลยรัตน์ เมืองสง ได้ศึกษาเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำเชิงยุทธศาสตร์ของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน” โดยการใช้เทคนิคเดลฟายในการวิเคราะห์ข้อมูล ผลการศึกษาพบว่า “รูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำเชิงยุทธศาสตร์ของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐานตามความคิดของผู้เชี่ยวชาญ ประกอบด้วยองค์ประกอบที่ 1 การมีกิจกรรมที่ใช่วิธีการคิดความเข้าใจในระดับสูง ได้แก่ มีความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์

โดยสามารถจำแนกแยกแยะองค์ประกอบต่างๆ ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ องค์ประกอบที่ 12 มีความสามารถรวบรวมข้อมูลต่างๆ มากำหนดยุทธศาสตร์ได้ ได้แก่ มีการรายงานผลแผนงานและโครงการเพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการพัฒนางานและกำหนดแผนปฏิบัติการ องค์ประกอบที่ 3 มีความสามารถในการพยากรณ์และกำหนดอนาคตได้ ได้แก่ มีความสามารถเชิงรุกโดยกระทำการแก้ปัญหาอย่างเร่งด่วน ในขณะที่ผู้บริหารส่วนใหญ่จะวิเคราะห์สถานการณ์ก่อน และรอให้ปัญหาลี้คลาไคลไปเอง องค์ประกอบที่ 4 การมีความคิดเชิงปฏิวัติ ได้แก่ ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายของสถานศึกษา องค์ประกอบที่ 5 มีการกำหนดวิสัยทัศน์ ได้แก่ กำหนดวิสัยทัศน์ที่สร้างจากแรงบันดาลใจ มีความทะเยอทะยาน คิดนอกกรอบ และกว้างไกล และวิธีการพัฒนาภาวะผู้นำเชิงยุทธศาสตร์ที่ได้รับเลือกสูงสุด 3 อันดับแรก คือ การศึกษาดูงาน การประชุมเชิงวิชาการ และการระดมความคิด ส่วนแนวคิดของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พบว่า ประเด็นสำคัญตามองค์ประกอบทั้ง 5 คือ องค์ประกอบที่ 1 ได้แก่ มีการส่งเสริมให้บุคลากรพัฒนาตนเองและวิชาชีพเพื่อคุณภาพของการศึกษา องค์ประกอบที่ 2 ได้แก่ มีการทำงานที่มีเป้าหมายและมีความสุขในการทำงาน องค์ประกอบที่ 3 ได้แก่ เป็นนักวางแผนยุทธศาสตร์ ขับเคลื่อนยุทธศาสตร์และคิดเชิงรุกได้ องค์ประกอบที่ 4 ได้แก่ มีความคิดในเชิงรุกและสร้างแรงบันดาลใจให้เพื่อนร่วมงานเกิดความคิดริเริ่มในการทำงาน และการแก้ปัญหา และองค์ประกอบที่ 5 ได้แก่ กำหนดวิสัยทัศน์ได้ชัดเจนสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม สถานการณ์ปัจจุบันและเป้าหมายยุทธศาสตร์ภาครัฐ” (กัลยรัตน์ เมืองสง, 2550, บทคัดย่อ)

5.2 ผลการศึกษาการพัฒนาแบบสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

การพัฒนาแบบสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาทั้ง 5 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านหลักสูตร 2) ด้านกระบวนการเรียนรู้ 3) ด้านสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีทางการศึกษา 4) ด้านการวัดผล และประเมินผลการศึกษา และ 5) ด้านการประกันคุณภาพการศึกษา ดังต่อไปนี้

1) ด้านความสามารถขององค์การที่จะเปลี่ยนแปลง ส่งเสริมโดยการจัดงบประมาณสนับสนุนบุคลากร จัดตั้งเครือข่ายการทำงาน ผ่านเทคโนโลยีสารสนเทศ ส่งเสริมบุคลากรให้มีภูมิรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม

2) ด้านการสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ อย่างกว้างขวาง ส่งเสริมโดยจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้โดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ครูและนักเรียนเรียนรู้ คิดค้น วิเคราะห์ร่วมกัน เชื่อมโยงความรู้ใหม่และความรู้เก่าเพื่อเผชิญกับโลกภายนอก

3) ด้านการสร้างองค์การที่ไร้พรมแดน ส่งเสริมโดยจัดทำแผนพัฒนาโรงเรียนทุกปี จัดตั้งบุคลากรตามความรู้ ความสามารถ และสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันผ่านผู้ปกครอง ครู และนักเรียน

4) ด้านกระตุ้นให้บุคลากรบรรลุถึงผลงานที่สูง ส่งเสริมโดยผู้บริหารมีหลักพุทธธรรมตั้งเป้าหมายตามนโยบายของโรงเรียน และกระตุ้นความต้องการผ่านสิ่งล่อใจ

5) ด้านการเป็นสถานที่ทำงานที่ยิ่งใหญ่ ส่งเสริมโดยจัดสถานที่ให้เป็นสัปปายะ สร้างบรรยากาศในการทำงานร่วมกัน และสร้างทัศนคติที่ดีต่อการทำงาน

6) ด้านการเป็นองค์การที่เน้นคุณค่า คนในองค์กรต้องมีความซื่อสัตย์ สุจริต ให้เกียรติซึ่งกันและกัน และร่วมกันทำงานเป็นทีม

สอดคล้องกับงานวิจัยของ กัลยรัตน์ เมืองสง ได้ศึกษาเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำเชิงยุทธศาสตร์ของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน” โดยใช้เทคนิคเดลฟายในการวิเคราะห์ข้อมูล ผลการศึกษาพบว่า “รูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำเชิงยุทธศาสตร์ของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐานตามความคิดของผู้เชี่ยวชาญ ประกอบด้วย องค์ประกอบที่ 1 การมีกิจกรรมที่ใช้ความคิดความเข้าใจในระดับสูง ได้แก่ มีความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ โดยสามารถจำแนกแยกแยะองค์ประกอบต่างๆ ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ องค์ประกอบที่ 2 มีความสามารถรวบรวมข้อมูลต่างๆ มากำหนดยุทธศาสตร์ได้ ได้แก่ มีการรายงานผลแผนงานและโครงการเพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการพัฒนางานและกำหนดแผนปฏิบัติการ องค์ประกอบที่ 3 มีความสามารถในการพยากรณ์และกำหนดอนาคตได้ ได้แก่ มีความสามารถเชิงรุกโดยกระทำการแก้ปัญหาอย่างเร่งด่วน ในขณะที่ผู้บริหารส่วนใหญ่จะวิเคราะห์สถานการณ์ก่อน และรอให้ปัญหาลี้กลายไปเอง องค์ประกอบที่ 4 การมีความคิดเชิงปฏิวัติ ได้แก่ ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายของสถานศึกษา องค์ประกอบที่ 5 มีการกำหนดวิสัยทัศน์ ได้แก่ กำหนดวิสัยทัศน์ที่สร้างจากแรงบันดาลใจ มีความทะเยอทะยาน คิดนอกกรอบ และกว้างไกล และวิธีการพัฒนาภาวะผู้นำเชิงยุทธศาสตร์ที่ได้รับเลือกสูงสุด 3 อันดับแรก คือ การศึกษาดูงาน การประชุมเชิงวิชาการ และการระดมความคิด ส่วนแนวคิดของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พบว่า ประเด็นสำคัญตามองค์ประกอบทั้ง 5 คือ องค์ประกอบที่ 1 ได้แก่ มีการส่งเสริมให้บุคลากรพัฒนาตนเองและวิชาชีพเพื่อคุณภาพของการศึกษา องค์ประกอบที่ 2 ได้แก่ มีการทำงานที่มีเป้าหมายและมีความสุขในการทำงาน องค์ประกอบที่ 3 ได้แก่ เป็นนักวางแผนยุทธศาสตร์ ขับเคลื่อนยุทธศาสตร์และคิดเชิงรุกได้ องค์ประกอบที่ 4 ได้แก่ มีความคิดในเชิงรุกและสร้างแรงบันดาลใจให้เพื่อนร่วมงานเกิดความคิดริเริ่มในการทำงาน และการแก้ปัญหา และองค์ประกอบที่ 5 ได้แก่ กำหนดวิสัยทัศน์ได้ชัดเจนสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม สถานการณ์ปัจจุบันและเป้าหมายยุทธศาสตร์ภาครัฐ” (กัลยรัตน์ เมืองสง, 2550, บทคัดย่อ)

5.3 รูปแบบการบริหารสถานศึกษาสมรรถนะสูงสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ประกอบด้วย

การพัฒนาการบริหารงานวิชาการ ให้มีสมรรถนะสูง ด้วยการพัฒนาศักยภาพ คือ ผู้บริหาร ครู เจ้าหน้าที่ และนักเรียน ให้มีคุณสมบัติตามหลักอภิปาฐ 4 ในการพัฒนาโรงเรียนให้มีสมรรถนะสูง คือ

5Ad = 5 Administration ได้แก่ การบริหาร 5 ด้านหลักสูตร ด้านกระบวนการเรียนรู้ ด้านสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีทางการศึกษา ด้านการวัดผลและประเมินผลการศึกษา ด้านการประกันคุณภาพการศึกษา

6Q = 6 Quality ได้แก่ คุณสมบัติ 6 ประการ คือ

- 1) มีการเปลี่ยนแปลง หลักสูตรสถานศึกษาที่สอดคล้องกับชุมชน อย่างต่อเนื่อง
- 2) สร้างวิชาการองค์ความรู้ใหม่ๆ ในการจัดการเรียนการสอน
- 3) สามารถสอนด้วยสื่อ อุปกรณ์ที่ทันสมัย สืบค้นได้อย่างไร้พรมแดน
- 4) บุคลากรครู เจ้าหน้าที่สร้างสรรค์ทำผลงาน ด้านการสอน ให้ความรู้เพื่อชุมชนได้ในระดับสูงขึ้น
- 5) เป็นสถานที่เรียนรู้ ทั้งวิชาการ วิชาชีพ และการดำเนินชีวิตที่ยิ่งใหญ่ให้แก่คนได้ทุกระดับ
- 6) ให้คุณค่าทั้งกายภาพและจิตภาพ ที่มีคุณค่าทางคุณธรรม จริยธรรมแก่สังคม

4 B = Iddhipada IV ด้วยการสนับสนุนส่งเสริมจากหลักพุทธธรรม อิทธิบาท 4 ในการทำงาน ฉันทะ (พอใจ) วิริยะ (ความเพียร) จิตตะ (ความคิดจดจ่อ) และวิมังสา (ความสอบสวนไตร่ตรอง)

ซึ่งผลการวิจัยสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาไกรวรรณ ปุณฺณันท์ ได้ศึกษาเรื่อง “ผู้นำเชิงยุทธศาสตร์ของผู้บริหารสำนักเรียนพระปริยัติธรรม” ผลการศึกษาพบว่า 1. องค์ประกอบผู้นำเชิงยุทธศาสตร์ของผู้บริหารสำนักเรียนพระปริยัติธรรม ประกอบด้วยองค์ประกอบ 5 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) การวางแผนยุทธศาสตร์ 2) ภาวะผู้นำ 3) วิสัยทัศน์ 4) คุณธรรมจริยธรรม 5) การบริหารองค์กร 2. รูปแบบผู้นำเชิงยุทธศาสตร์ เป็นรูปแบบที่ประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 5 องค์ประกอบ ซึ่งมีความเป็นไปได้ ถูกต้อง เหมาะสม และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ สอดคล้องกับกรอบแนวคิดทฤษฎีของการวิจัย (พระมหาไกรวรรณ ปุณฺณันท์, 2552, บทคัดย่อ)

และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พิสมัย แพ่งนุเคราะห์และคณะ ได้จัดทำรายงานการเสวนาทางวิชาการ เรื่องการศึกษาของคณะสงฆ์กับการปฏิรูปการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 ได้ใจความว่า “การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันเป็นการจัดการศึกษาไปตามความสามารถตามหน้าที่ โดยได้รับความอุปถัมภ์จากพุทธศาสนิกชนทั่วไปและได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐบ้าง แต่ไม่ทั่วถึงทุกสำนัก เป็นเหตุให้พระสงฆ์สามเณรเล่าเรียนกันตามอัตภาพ ในชนบทห่างไกลพระสงฆ์สามเณรมักจะไม่ได้รับการศึกษาเท่าที่ควร ผู้สนใจในการศึกษาต้องเดินทางไปพำนักอาศัยอยู่ตามวัดต่างๆ ในเมืองหรือในสำนักที่จัดการศึกษา ซึ่งได้รับความลำบากทั้งเรื่องที่พักอาหารค่าใช้จ่ายในการศึกษา ฯลฯ สำนักที่จัดการศึกษาก็ไม่อาจดูแลให้ความสะดวกได้ทั่วถึง ทำให้พระสงฆ์สามเณรผู้ศึกษาพระปริยัติธรรมขาดแคลนและเดือดร้อน” (พิสมัย แพ่งนุเคราะห์ และคณะ, 2544, หน้า ข)

6. องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

การพัฒนาการบริหารงานวิชาการ ให้มีสมรรถนะสูง ด้วยการพัฒนาคู่มือ คือ ผู้บริหาร ครู เจ้าหน้าที่ และนักเรียน ให้มีคุณสมบัติตามหลักอิทธิบาท 4 ในการพัฒนาโรงเรียนให้มีสมรรถนะสูง คือ การบริหาร 5 ด้าน หลักสูตร ด้านกระบวนการเรียนรู้ ด้านสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีทางการศึกษา ด้านการวัดผลและประเมินผล การศึกษา ด้านการประกันคุณภาพการศึกษา ด้วยคุณสมบัติ 6 ประการ คือ 1) มีการเปลี่ยนแปลง หลักสูตรสถานศึกษาที่สอดคล้องกับชุมชน อย่างต่อเนื่อง 2) สร้างวิชาการองค์ความรู้ใหม่ๆ ในการจัดการเรียนการสอน 3) สามารถสอนด้วยสื่อ อุปกรณ์ที่ทันสมัย สืบค้นได้อย่างไร้พรมแดน 4) บุคลากรครู เจ้าหน้าที่สร้างสรรค์ทำผลงาน ด้านการสอน ให้ความรู้เพื่อชุมชนได้ในระดับสูงขึ้น 5) เป็นสถานที่เรียนรู้ ทั้งวิชาการ วิชาชีพ และการดำเนินชีวิตที่ยิ่งใหญ่ให้แก่คนได้ทุกระดับ 6) ให้คุณค่าทั้งกายภาพและจิตภาพ ที่มีคุณค่าทางคุณธรรม จริยธรรม แก่สังคม ด้วยการสนับสนุนส่งเสริมจากหลักพุทธธรรม อิทธิบาท 4 ในการทำงาน ฉันทะ (พอใจ) วิริยะ (ความเพียร) จิตตะ (ความคิดจดจ่อ) และวิมังสา (ความสอบสวนไตร่ตรอง)

7. ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยเสนอข้อเสนอแนะจากการวิจัยครั้งนี้ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

7.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

- 1) ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาควรให้การสนับสนุนงบประมาณในการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรม
- 2) ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรสนับสนุนการพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาให้กับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา
- 3) ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมในเรื่องของสื่อการเรียนการสอนให้ทันสมัยและเพียงพอต่อความต้องการของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

7.2 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

- 1) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและโรงเรียนพระปริยัติธรรมควรจัดทำแผนพัฒนาหลักสูตรภายในระยะเวลา 5 ปี เพื่อปรับปรุงให้ทันสมัยและมีเนื้อหาที่เหมาะสมกับผู้เรียน
- 2) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ควรมีแผนพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาเพื่อให้มีความรู้เพิ่มมากขึ้นทั้งทางโลกและทางธรรม

7.3 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

- 1) เนื่องจากงานวิจัยในประเด็นรูปแบบการบริหารวิชาการโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาสมรรถนะสูงการจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการบริหารวิชาการ
- 2) ควรมีการทำการวิจัยในประเด็นรูปแบบการบริหารวิชาการโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาในประเทศไทยด้านการพัฒนาวิชาการที่ส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านเทคโนโลยี

8. บรรณานุกรม

กัลยรัตน์ เมืองสง. (2550). รูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำเชิงกลยุทธ์ของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน.

วิทยานิพนธ์การศึกษาดุสิตบัณฑิต. สาขาการบริหารการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยบูรพา.

พระมหาไกรวรรณ ปุณฺณขันธ. (2552). ผู้นำเชิงกลยุทธ์ของผู้บริหารสำนักเรียนพระปริยัติธรรม.

ดุสิตบัณฑิตปรัชญาดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พิสมัย แพนงเคราะห์ และคณะ. (2544). การศึกษาของคณะสงฆ์กับการปฏิรูปการศึกษาตามพระราชบัญญัติ

การศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542. รายงานการเสวนาทางวิชาการ. กรุงเทพมหานคร:

บริษัท พิมพ์ดีการพิมพ์ จำกัด.

<https://th.wikipedia.org/wiki> : มาจากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. ข้อมูลปีการศึกษา 2559

สืบค้นเมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559

9. คำขอบคุณ

รายงานการวิจัยฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์จากผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ซึ่งเป็นทั้งแรงผลักดันให้กำลังใจ ช่วยเหลือ ให้คำปรึกษาและแนะนำให้แก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดี โอกาสนี้ผู้วิจัยขอขอบพระคุณคณาจารย์เจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยทุกท่าน และขอขอบคุณสถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยที่ได้ให้โอกาสตีพิมพ์ผลงานวิจัยในครั้งนี้